

Deglobalizációs és blokkosodási folyamatok a visegrádi országokban a polikrízis nyomán*

Ginter Tamás – Tischler Patrik

A közelmúltban lezajlott sokkok sorozata – különösen a Covid19-világjárvány és az orosz-ukrán háború – következtében a világkereskedelem olyan átalakuláson ment keresztül, amelyet deglobalizációs és blokkosodási trendek jellemeznek. Ebben a tanulmányban leíró statisztikák segítségével elemezzük az exogén sokkok rövid távú hatását a visegrádi országok nemzetközi kereskedelmére. Az eredmények alapján elmondható, hogy a 2019 és 2022 közötti időszakban a régióban nem voltak azonosíthatók tartós deglobalizációs trendek. A GDP-arányos kereskedelem a különböző sokkok okozta rövid távú csökkenés ellenére meghaladta a világjárvány előtti szinteket, vagyis napjainkban a régió jobban beágyazott a világkereskedelemben, mint 2019-ben volt. Noha a régió túlnyomórészt hasonló politikai és gazdasági elveket valló partnerekkel kereskedik, az elmúlt négy évben a nem nyugati partnerekkel folytatott nemzetközi kereskedelem aránya is növekedett. Míg az ukrajnai háború kitörése óta jelentősen visszaesett az Oroszországgal folytatott kereskedelem, a régió és Kína közötti kapcsolatokban nem történt lényegi változás. Egyes eltérések ugyanakkor tapasztalhatók a vizsgált országok között.

Journal of Economic Literature (JEL)-kódok: F02, F50, F62

Kulcsszavak: deglobalizáció, decoupling, Kelet-Közép-Európa, visegrádi országok

1. Bevezetés

Jelenleg a 2020-as évek globális gazdasága „a 21. századi kihívások legnehezebb együttállásán” – az úgynevezett „polikrízisen” – megy keresztül, amelynek során az egyes nemzetgazdaságok egyszerre küzdenek a klímaváltozással, a Covid19-világjárvánnyal, az atomháború veszélyével és az Ukrajna ellen indított orosz háborúval (Henig – Knight 2023:3). A polikrízis által kiváltott egyik legfontosabb változás az, hogy az olyan exogén sokkok, mint a világjárvány vagy az ukrajnai háború a globális

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Ginter Tamás: Magyar Nemzeti Bank, nemzetközi szakértő; Andrassy Egyetem Budapest, PhD-hallgató.
E-mail: gintert@mnb.hu

Tischler Patrik: Magyar Nemzeti Bank, nemzetközi szakértő. E-mail: tischlerp@mnb.hu

Az angol kézirat első változata 2023. december 15-én érkezett meg.

DOI: <https://doi.org/10.25201/HSZ.23.2.56>

értékláncok jelentős átalakítását tették szükségessé (lásd: *Hausmann 2020; Halmai 2023*). A koronavírus terjedésének megakadályozását célzó intézkedések között szerepelt a határok lezárása és az üzleti élet ideiglenes korlátozása, ami globális szinten kereskedelmi fennakadásokat okozott, így arra ösztönözte az egyes vállalatokat és kormányokat, hogy a biztonságot helyezték előtérbe a (gazdasági) hatékonysággal szemben (*Simola 2021*). Az orosz-ukrán háború 2022 eleji eszkalációja az ellátási láncok további destabilizációját eredményezte. A szankciók hatása és a közvélemény nyomása arra ösztökélte a nyugati vállalatokat és kormányokat, hogy megszakítsák kereskedelmi kapcsolataikat Moszkvával, átalakítva többek között az energiakereskedelem nemzetközi forgalmát (lásd pl.: *Borin et al. 2023*). A világjárvány és az ukrajnai háború messzemenő hatásai a globalizációs diskurzusra is befolyással voltak: az exogén sokkok okozta bizonytalanság miatt az elmúlt években felerősödött a deglobalizáció fémjelzte narratíva.

Jelen tanulmány a kelet-közép-európai országokban a koronavírus-járványt és az ukrajnai háborút követő időszakra fókuszál, és deglobalizációs folyamatok empirikus elemzését végzi el. Ennek érdekében a szakirodalmi áttekintésben először ismertetjük a különböző (de)globalizációs jelenségek leírására használt terminológiát és rövid elméleti fejlődését, különös tekintettel a kelet-közép-európai régióra. Mindennek mentén empirikusan megvizsgáljuk a nemzetközi kereskedelmi adatokat, és azt, hogy az elmúlt években kialakuló polikrízis miként hatott Kelet-Közép-Európában a blokkosodási (decoupling) és deglobalizációs folyamatokra. Utóbbi keretében rövid történeti áttekintést nyújtunk az elmúlt két évtized globalizációs trendjeiről is.

2. Elméleti háttér

Az elmúlt évtizedben számos új fogalom jelent meg a szakirodalomban a globalizációval kapcsolatos jelenségek leírására. A szakirodalmi áttekintés első részében ezért bemutatunk több releváns fogalmat és koncepciót (például deglobalizáció, nearshoring, friendshoring stb.). Mivel a tanulmány nem törekszik a szakirodalom szisztematikus áttekintésére, ezért céljaink között nem szerepel az összes rendelkezésre álló definíció és szempont összegyűjtése, ehelyett egy olyan taxonómiai keretet igyekeztünk megalkotni, amelyre az empirikus elemzésünket alapozhatjuk.

A globalizáció leírható a nemzetközi gazdaságba való integráció, a multilateralizmus és a nemzetek közötti kölcsönös függés koncepcióin keresztül. A globalizáció tehát egy többtényezős, összetett „folyamat, amely magában foglalja az emberi és nem emberi tevékenységek transznacionális és transzkulturális integrációjának okait, lefolyását és következményeit” (*Al-Rodhan – Stoudmann 2006:5; lásd még: Halmai 2023*). A különböző kultúrák, hagyományok és a tudás határokon átívelő közvetítése egyrészt kulturális dimenzióval ruházza fel a globalizáció jelenségét, másrésztől a gazdasági dimenzióban a globalizáció szorosan integrált környezetet teremt

a globális értékláncok kialakítása, a szabadkereskedelem ösztönzése, a nemzetközi tőkeáramlások, a határokon átnyúló pénzügyi tranzakciók és nemzetközi szervezetek létrehozása által (Kim et al. 2020; Irwin 2020). A globalizáció politikai dimenzióval is rendelkezik, amely a globális kormányzáshoz kapcsolódik: a hegemon pozícióban lévő államok által biztosított világrend kisebb-nagyobb mértékben minden ország működésére hatással van. Ez a politikai globalizáció kéz a kézben jár a hegemon államok közötti nemzetközi rivalizálással: ezek az országok katonai és gazdasági erejüket egyaránt bevetve igyekeznek megőrizni hatalmukat a világrend felett, függőséget és sebezhetőséget teremtve a globális értékláncokban. A politikai (de-) globalizáció tehát a gazdasági (de-) globalizáció egyik fő mozgatórugója, és fordítva: a hatalmi struktúrákban (a rivalizálás eredményeként) időről időre beálló változások globalizációs és deglobalizációs trendeket indíthatnak el (Chase-Dunn et al. 2023).

Jones (2005) szerint a globalizációt és a deglobalizációt mozgató erők a történelem különböző időszakaiban ciklikus mintázatba rendeződtek. Állítása szerint a globalizáció első hulláma 1840 és 1929 között zajlott le. Ezt követően a nagy gazdasági világválság elindította az első deglobalizációs hullámot, amely 1929-től egészen 1979-ig tartott. Ebben az időszakban a második világháború negatív következményei és a kétpólusú világrend kialakulása megállította, majd visszafordította a globalizáció folyamatát. A pénzügyi és kereskedelmi integráció gyors fejlődésének köszönhetően azonban ismét teret hódított a globalizáció, ez az időszak egészen a 2008-as pénzügyi világválságig tartott. A gazdasági világválság fordulópontot jelentett, mivel egyre nagyobb mértékben jelent meg a bizalmatlanság a globális pénzügyi rendszerrel és a nemzetközi vállalatokkal szemben, ami az újraállamosítás, a populizmus és a pénzügyi széttagoltság felé terelte a nemzeteket (James 2018; Kim et al. 2020). Ahogy Halmai (2023) megállapította, a gazdasági világválság átmenetileg több mint 10 százalékos visszaesést okozott a világkereskedelemben. A 2008-as pénzügyi válság előtt a világkereskedelem meghaladta a globális GDP 60 százalékát, amely 2009-re megközelítőleg 50 százalékra esett vissza. A válság súlyosságát jól mutatja, hogy a világkereskedelem a mai napig nem tudott visszaállni a 2008 előtti szintre.

A pénzügyi válság nyomán újabb deglobalizációs hullám bontakozott ki: a nemzetközi kereskedelem és a közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) is jelentősen visszaestek (Witt 2019). Goldberg – Reed (2023) szerint a közelmúlt deglobalizációs folyamatai három elkülönülő szakaszra oszthatók. Az első szakasz a Brexitet és az USA és Kína között kitört kereskedelmi háborút foglalja magában, amelynek következtében megerősödött a protekcionizmus az országokban, lassítva a globalizációs folyamatokat (ún. slowbalisation, lassuló globalizáció). A második szakasz a Covid19-világjárvány kitöréséhez kapcsolódik, amelynek nyomán egyre nagyobb szükség mutatkozott az értékláncok ellenállóképességének növelésére az ún. nearshoring (más néven reshoring vagy backshoring; ezek definícióját a következő bekezdés ismerteti) keretében. Végül az orosz-ukrán háború kitörése politikai szövetségen

alapuló blokkosodáshoz vezetett, mivel a nem barátinak minősített országokkal folytatott kereskedelem jelentős csökkentésének érdekében elindult az ún. friendshoring folyamata (ld. ugyanott), amely átalakította a globális értékláncokat.

Mindezeknek köszönhetően egyre szükségesebbé vált a különböző deglobalizációs folyamatok megfelelő meghatározása, ami nagymértékben bővítette a szakirodalomban elérhető definíciók számát. *Kandil et al. (2020)* szerint a reshoring egy adott vállalati tevékenység földrajzi áthelyezése a származási országhoz közeli országba. A reshoringhoz hasonlóan a nearshoring során egy, az anyaországhoz közeli országba helyezik át az adott gazdasági tevékenységet, így nincs érdemi különbség a reshoring és a nearshoring fogalma között. Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy a két fogalom egymás szinonimájaként használható. Emellett míg a friendshoring (amely vitathatatlanul a blokkosodás legfontosabb eleme) az ellátási láncokkal kapcsolatos kockázatok mérséklését célozza a globális értékláncok megbízható, baráti országokba történő áthelyezésével, addig az Európában használt backshoring kifejezés a külföldi tevékenységeknek az adott vállalat anyaországába történő visszaköltöztetését jelenti. A blokkosodás (decoupling) a gyakorlatban a friendshoringhoz rendkívül hasonló jelentéssel bír: a politikailag más szövetségi rendszerbe tartozó országokkal folytatott kereskedelem minimalizálása iránti igényre utal (*Maihold 2022*). A tanulmányunkban ezért a „blokkosodás” (vagy adott esetben a „leválás”) kifejezését a friendshoring szinonimájaként használjuk.

Jelen elemzésünk a visegrádi országokban, így a Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában tapasztalható deglobalizációs és blokkosodási folyamatokra fókuszál. A visegrádi országok vizsgálata mellett ugyanis számos érv szól. Először is, a négy visegrádi ország történelmi fejlődési pályája nagyon hasonló. Ezen országok egyrészt korábban (részben vagy teljesen) a Habsburg Birodalom fennhatósága alatt álltak, majd a két világháború közötti rövid életű függetlenség után a Szovjetunió kényszerítette őket a Varsói Szerződés aláírására, így a keleti blokkhoz történő csatlakozáshoz. Az 1990-es évek elején visszaszerezték a függetlenségüket, áttértek a központi tervezett gazdaságról a nyitott piacgazdaságra, és a nyugati nemzetközi szervezetek – elsősorban az EU és a NATO – tagjaivá váltak (*Gorynia – Wolniak 2009; Losoncz 2017*). Ez a piaci átalakulás a külkereskedelem és a közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) jelentős növekedését eredményezte. A négy ország közös politikai-kulturális platformot is alapított a Visegrádi Négyek keretében (*Kazharski 2020; Pakulski et al. 2016*). Másodsor, ezek az országok földrajzi elhelyezkedésükből adódóan sajátos helyzettel rendelkeznek a 2020-as évek elejének polikrízisében, mivel a világgazdaság két tömbre szakadásával ezek az államok a nyugati blokk legkeletibb tagjainak számítanak. Ennek nemcsak a háború földrajzi közelsége miatt van kiemelt jelentősége, hanem az Oroszországhoz fűződő szoros energetikai kapcsolatok miatt is. Harmadsor, miközben a gazdaság szerkezete és a gazdasági fejlődés tekintetében nagyon hasonló jellemzőkkel bírnak,

a világkereskedelemben leginkább beágyazott országok közé tartoznak, így különösen érzékenyek a globális ellátási láncok zavaraira (*Chetverikova 2020; Darmo et al. 2020; Kordalska – Olczyk 2021*). A visegrádi országok között további hasonlóságok fedezhetők fel a kereskedelmi kapcsolatok terén is, mivel az 1990-es években mind-egyikük szoros kereskedelmi együttműködést alakított ki Németországgal. Ezek az államok ráadásul a globális értékláncokban is hasonló pozíciót szereztek: a fejlett országokhoz (például az Amerikai Egyesült Államokhoz, Németországhoz vagy Japánhoz) és az EU átlagához képest erőteljesebb a jelenlétük a globális értékláncok downstream szegmensében. A visegrádi országok tehát alacsonyabb hozzáadott értéket képviselnek a világkereskedelemben, mivel gazdaságaikban inkább a gyártás összeszerelési fázisai hangsúlyosak (*Ciešlik et al. 2016*).

Az elmúlt évtized deglobalizációs trendjei a négy visegrádi országban is megjelentek (*García-Herrero – Tan 2020*). A legfrissebb szakirodalomban ellentmondásos megállapításokat találhatunk arra vonatkozóan, hogy a régióban megfigyelhető-e a globalizáció ütemének csökkenése (lassuló globalizáció, *slowbalisation*) vagy a globális értékláncokba való beágyazottság gyengülése (deglobalizáció). *Bykova és szerzőtársai (2021)* úgy vélik, hogy ezeket a folyamatokat felerősítik a világjárvány okozta kereskedelmi változások. Ezt *Kalotay – Sass (2021)* is megerősíti, akik szerint ugyanakkor a visegrádi országokat a globális átlagnál kevésbé érintette a közvetlen külföldi tőkebeáramlás csökkenése. A kelet-közép-európai régióban tapasztalható blokkosodási folyamatokat *Kaarevirta et al. (2023)* is elemezte.¹ A szerzők szerint kevés bizonyíték utal világszintű blokkosodásra, sőt, jelentősen nőtt a kétoldalú kereskedelmi forgalom az Amerikai Egyesült Államok és a kelet-közép-európai régió, illetve Kína és a kelet-közép-európai régió között. Mindent összevetve tehát a kelet-közép-európai régió mindeddig nem játszott jelentős szerepet a blokkosodási folyamatokban.

Az áttekintett irodalom alapján a következő kutatási kérdéseket tesszük fel:

- Befolyásolta-e a polikrízis a visegrádi országok globalizációjának mértékét? Igazodik-e a régió a deglobalizációt meghatározó világtrendekhez?
- Elkezdődött-e a visegrádi országok leválása a más szövetségi rendszerbe tartozó gazdaságokról? Ha igen, homogénnek tekinthető-e a régió a kereskedelmi forgalom potenciális átalakulása szempontjából?

¹ *Kaarevirta et al. (2023)* a visegrádi négyek földrajzi területétől némiképp eltérve Lengyelországot, Romániát, Bulgáriát, Ukrajnát, Magyarországot és Csehországot tekintik Kelet-Közép-Európának.

3. Módszerek

3.1. A (de-)globalizáció számszerűsítése

A deglobalizáció és a blokkosodás számszerűsítéséhez a nemzetközi kereskedelmi statisztikákat használjuk proxyváltozóként. *Vujakovic (2009)* és *Irwin (2020)* alapján azt feltételezzük, hogy egy ország GDP-arányos nemzetközi kereskedelme közvetve alkalmas a globalizáció mértékének megállapítására. Fontos kiemelni, hogy míg ez a mérőszám nem fedi le a globalizáció minden dimenzióját (lásd, többek között a pénzügyi globalizációt, a tőkeáramlást vagy a politikai-intézményi globalizációt), számos szerző (lásd fent) szerint ez a módszer megfelelő a (de-)globalizációs folyamatok nyomon követésére.

A tanulmányban felhasznált adatok az IMF „*Direction of Trade Statistics (Kereskedelmi Statisztikai Trendek, DOTS)*” adatbázisából származnak.² A DOTS „az áruexport és -import értékét mutatja meg egy adott ország elsődleges kereskedelmi partnerei szerinti bontásban. (...) Az import kimutatása CIF-alapon, az export kimutatása pedig FOB-alapon történik” (*IMF DOTS*).

Hosszú távú elemzésünkhöz az IMF DOTS 2002 és 2022 közötti évekre (ez utóbbi a legkésőbbi elérhető időpont) vonatkozó éves adatait használtuk. Annak érdekében, hogy időben és földrajzilag is összehasonlítható adatokat kapjunk, kiszámítottuk a kereskedelem GDP-arányos értékét: országonként összeadtuk az importot és az exportot, majd ezt elosztottuk a GDP-vel (ez utóbbihoz a Világbanktól származó adatokat használtunk³). A négy országot (Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia) tartalmazó mintánk N=84-es elemszámmal szerepelt a hosszú távú elemzésünkben.

A polikrízis időszakát meghatározó deglobalizációs folyamatok részletesebb ábrázolása érdekében országonként adatokat gyűjtöttünk (millió USD-ben) a negyedéves importról és exportról (és összesítve a teljes nemzetközi kereskedelemről), majd elosztottuk a kapott értékeket az adott ország negyedéves GDP-jével a 2019 első negyedéve és 2022 negyedik negyedéve közötti időszakban.⁴ A negyedéves GDP-adatok az OECD Quarterly International Trade Statistics című kiadványából származnak (*OECD 2023*). Százalékban kifejezve kiszámítottuk a GDP-arányos importot, a GDP-arányos exportot és a GDP-arányos kereskedelmet, így lehetővé vált az egyes országok összehasonlítása (és többek között az inflációs hatások kiszűrése).⁵

² <https://data.imf.org/?sk=9d6028d4-f14a-464c-a2f2-59b2cd424b85>. Letöltés ideje: 2024. március 16.

³ Forrás: *Countries and Economies*. <https://data.worldbank.org/country>. Letöltés ideje: 2024. február 28.

⁴ Lengyelország kivételt képezett, mivel esetében az adatok csak 2022 harmadik negyedévéig álltak rendelkezésre.

⁵ A százalékos változás kiszámítása helyett (ahol az idővonal első pontját 100 százalékként határoztuk meg) nominális százalékokat számoltunk, hogy összehasonlíthassuk a mintában szereplő országok kereskedelmi szerkezetét.

Így három mutatót tartalmazó kiindulási adatkészletet kaptunk: a mintánkban szereplő négy vizsgált országhoz (Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia) és 16 (Lengyelország esetben 15) negyedévhez egy N=65 elemszámú adatkészletet használtunk.

3.2. A blokkosodás számszerűsítése

A visegrádi országokban a blokkosodás hatásainak mérésére ugyanazt az IMF DOTS-adatkészletet használtuk. Az adatbázis a kereskedelmi partnerekkel folytatott kereskedelem volumenét tartalmazza (kiterjed „az összes IMF-tagországra, néhány nem tagországra, a világra és a főbb területekre”; IMF DOTS) minden egyes országra vonatkozóan (negyedéves bontásban, 2019 első negyedéve és 2022 negyedik negyedéve között).

A blokkosodás/friendshoring hatásainak számszerűsítésére egy kétlépcsős módszertani eljárást alkalmaztunk. Az első lépésben az összes kereskedelmi partnert két lehetséges alcsoportba osztottuk. Az első alcsoportba a gazdasági partnerség és a külpolitika szempontjából azonos szövetségi rendszerbe tartozó országokat, míg a másodikba az összes többi kereskedelmi partnert soroltuk. *Rashid (2022:47)* szerint az ukrajnai orosz háború „ideológiai megosztottságba taszította a világot”, a Nyugatot pedig a kialakulóban lévő új hidegháború egyik pólusaként jelöli meg. A szociológiai (lásd pl. *Huntington 1996; World Population Review*⁶) és a gazdasági szempontokat (pl. *Spielvogel 2015, IMF-adatbázis*⁷) egyaránt figyelembe véve az Európai Unió és/vagy a NATO és/vagy az Európai Szabadkereskedelmi Társulás valamennyi tagállamát a szövetségesek közé soroltuk (a teljes listát lásd a *Függelékben*). Az összes többi országot (amelyek nem szerepeltek a szövetségesek csoportjában) a „világ többi részének” tekintettük.⁸ A két csoport kereskedelmi adatait összeadtuk, csoportonként kimutatva az export, az import és a nemzetközi kereskedelem összegét. Ezzel az első csoportosítással a blokkosodás hatásait kívántuk számszerűsíteni a politikai-gazdasági megosztottság nyugati oldalához igazodó országok és a világ többi része között. Négy országgal és az idővonalon 16 (Lengyelország esetében 15) pontot felvéve ismét egy N=65 értékű adathalmazt kaptunk, a következőkkel:

⁶ Forrás: *Western Countries 2023*. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/western-countries>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 14.

⁷ *World Economic and Financial Surveys*. Nemzetközi Valutaalap. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2022/01/weodata/groups.htm>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 14.

⁸ Ezt a kettős felosztású kategorizálást egyrészt a *Rashid (2022)* által megnevezett okból alkalmazzuk, másrészt a blokkosodás/friendshoring fogalma önmagában dichotómiát feltételez, mivel a világot ideológiailag barátságos és nem barátságos országokra osztja, nem sok mozgásteret hagyva a két lehetőség között. Elemzésünk második lépése egy részletesebb kép felvázolására irányul, amelyben mind a szövetségesek csoportját, mind a világ többi részét tovább osztjuk kereskedelmi szempontból lényeges partnerországokra és országcsoportokra.

- Nemzetközi kereskedelem szövetségesekkel (az export és az import összege a GDP százalékában kifejezve)
- Nemzetközi kereskedelem a világ többi részével (az export és az import összege a GDP százalékában kifejezve)

Fontos megjegyezni, hogy a deglobalizáció és a blokkosodás hatásainak mérésére a kereskedelmi értékre vonatkozó adatokat használjuk fel. Ezek az adatok azonban nem tükrözik az árváltozásokat. Ezért előfordulhat, hogy egy adott időszakban a ténylegesen értékesített áruk mennyisége a kereskedelmi mutatók növekedése ellenére sem emelkedett. A kutatás ezen limitációját az *5. szakaszban* is érintjük.

Elemzésünk második lépésében a következőképpen jártunk el. Annak érdekében, hogy alaposabban megvizsgálhassuk a blokkosodás jelenségét, tovább bontottuk a szövetségesek és a világ többi részének fent említett kétpólusú felosztását. Többek között *Kaaresvirta et al. (2023)* alapján a fő kereskedelmi partnereket az alábbi alcsoportokba soroltuk:

- az Európai Unió,
- az Amerikai Egyesült Államok,
- Kína,
- Oroszország,
- az Egyesült Királyság,
- illetve Japán és Dél-Korea (a két összeg egyesítésével).

Érdemes megjegyezni, hogy a fenti listán egyes kereskedelmi partnerek a szövetségesek, míg mások – nevezetesen Kína és Oroszország – a világ többi része kategóriájába tartoznak. Amellett, hogy a régió fő kereskedelmi partnerei közé tartoznak, ez a két ország, azaz Kína és Oroszország egyes nyugati blokkosodási szándékok fő ellenpólusai is egyben. Ennek az együttállásnak köszönhetően lehetővé válik a blokkosodási jelenségek, illetve potenciális hiányuknak közvetlen elemzése.

A felsorolt hat ország és országcsoport a visegrádi országok teljes importjának és exportjának legalább 86 százalékát adja (sőt, gyakran meghaladja a 90 százalékot is).⁹ Ez azt is jelenti, hogy az ezekkel az országokkal és országcsoportokkal folytatott kereskedelem elemzése megfelelő rálátást kínál a visegrádi országokban zajló blokkosodási folyamatokra.

⁹ A hat országgal és országcsoporttal folytatott kereskedelem megoszlására vonatkozóan a *Függelékben* található *1. táblázatban* mutatunk be részletes statisztikákat.

Mivel elsősorban a blokkosodásnak a polikrízis idején jelentkező hatásaira voltunk kíváncsiak, az import esetében a 2019 első negyedéve és 2022 negyedik negyedéve közötti, az export esetében pedig a 2019 első negyedéve és 2023 második negyedéve közötti negyedéves adatokat használtuk fel (az időtávbeli különbség az adatok eltérő rendelkezésre állásából adódik). Összességében így az exportadatok 16, míg az importadatok 18 negyedévből és 6 exportpartnercsoportból álló adatkészletet kaptunk N=816 összesített elemszámmal (a négy vizsgált ország exportjában és importjában szereplő minden tétel összesen). Az inflációs hatások és egyéb torzító tényezők kiszűrése érdekében kiszámítottuk az egy adott kereskedelmi partner felé irányuló export/onnan érkező import arányát a teljes exporthoz/importhoz képest. Ennek köszönhetően megmérhettük egy-egy kereskedelmi partnerország vagy országcsoport jelentőségét a teljes kereskedelemhez viszonyítva.

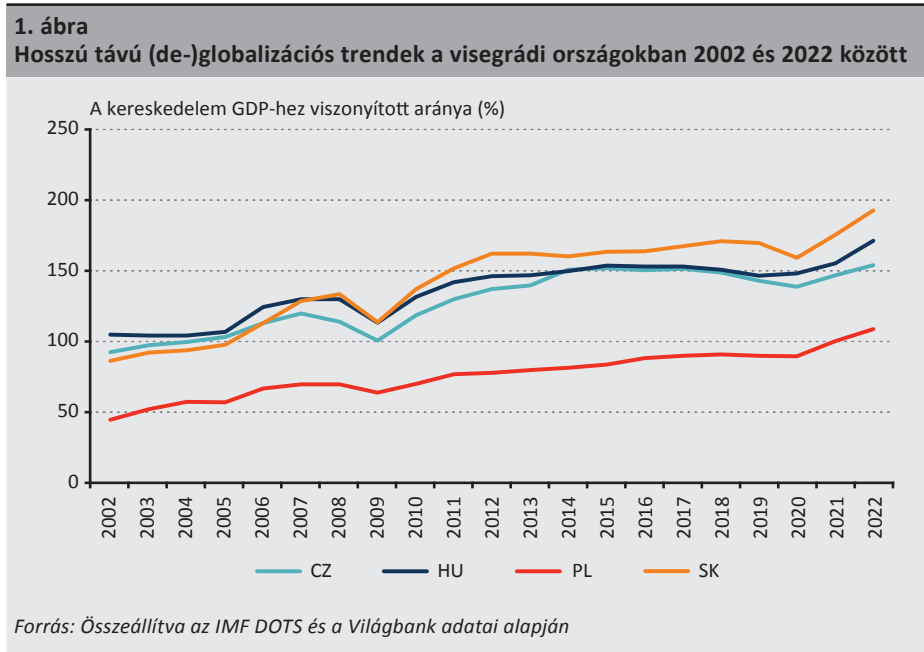
Ebben a tanulmányban tehát a fentiek alapján, leíró statisztikák segítségével elemezzük az exogén sokkoknak a visegrádi országok nemzetközi kereskedelmére gyakorolt rövid távú hatását. Noha a leíró módszertan nem teszi lehetővé hipotézisek tesztelését, módot ad a 2. szakaszban megfogalmazott kutatási kérdések megválaszolására.

4. Eredmények

4.1. Hosszú távú (de-)globalizációs trendek a visegrádi országokban

Elsőként arra törekedtünk, hogy átfogó képet adjunk a vizsgált régió hosszú távú (de-)globalizációs folyamatairól a 2002-től 2022-ig tartó időszakban. Így kialakíthattuk azt a keretet, amelyben később a 2020-as évek eleji polikrízis idején a térség deglobalizációs trendjeit (vagy azok hiányát) igyekszünk azonosítani. Eredményeink összhangban állnak a szakirodalmi összefoglalóban ismertetett idevágó megállapításokkal (lásd: *Kaaresvirta et al. 2023; Kalotay – Sass 2021*). Megállapítottuk, hogy az európai gazdasági integráció megfigyelhető hatással volt az említett országok világgazdasági beágyazottságára: a vizsgált országokat 2004 (az EU-csatlakozás éve) és 2007/2008 között (a gazdasági világválság kezdete) a (GDP-arányos) külkereskedelem arányának növekedése jellemezte. A gazdasági világválságot követő kilábalás befejeződött a 2010-es évek elejére (e visszarendeződés országonként bizonyos mértékben szórt), a globalizációs mutató pedig meghaladta a válság előtti szinteket. A globalizáció üteme a 2010-es évek második felében lassult számottevően (a szakirodalom jelentős részében „lassuló globalizációként” / „slowbalisation”-ként hivatkoznak rá; lásd: *Kandil et al. 2020; Bykova et al. 2021*). Ezt követően 2020-ban, a Covid19-világjárvány kitörésekor a globalizáció mértéke hirtelen csökkent (bár kevésbé határozottan, mint a pénzügyi világválság idején), majd a világjárvány és az azt követő ukrajnai háború – amely a feltételezések szerint további zavarokat eredményezett a globális értékláncon – okozta tartós válság ellenére gyors fellendülésnek indult. A szakirodalmi összefoglalóban ismertetetteknek megfelelően (lásd: *Chetverikova 2020; Losoncz 2017; Ciešlik et al. 2016*) jól látható továbbá, hogy míg

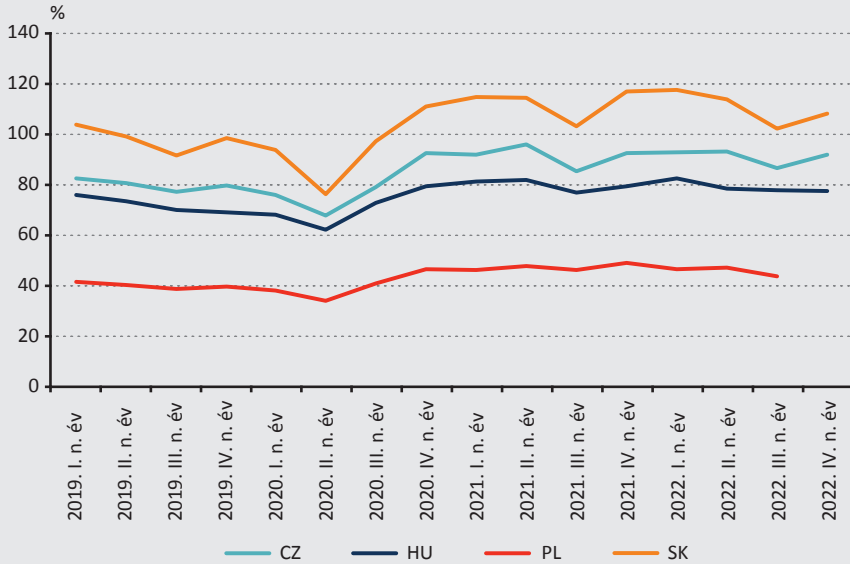
Csehországot, Magyarországot és Szlovákiát nagyon hasonló globalizációs pálya és szint jellemzi, addig Lengyelország GDP-arányos külkereskedelme lényegesen alacsonyabb a másik három országénál. Emellett látszik, hogy a lengyel gazdaság ellenállóbb a sokkhatásokkal, például a gazdasági világválság vagy a Covid19-világjárvány következményeivel szemben. Ez feltehetően a lengyel gazdaság relatív méretének és annak tulajdonítható, hogy a lengyel gazdaság erőteljesen támaszkodik a belső fogyasztásra (ellentétben a másik három visegrádi országgal, amelyek a növekedést főként külföldi befektetésekre alapozzák). Az 1. ábra részletesen ismerteti a fent említett trendeket.

4.2. A polikrízis rövid távú hatásai a (de-)globalizációra a visegrádi országokban

Ebben a szakaszban ismertetjük azokat a megállapításokat, amelyeket a nemzetközi kereskedelmi statisztikák alapján tehetünk a rövid távú deglobalizációs folyamatokról. Először is, a deglobalizációt feltételező, széles körben elterjedt feltevésekkel szemben hosszabb távon (azaz 2019 eleje és 2022 vége között) nem látunk jelentős visszaesést a nemzetközi kereskedelemben. A GDP-változás hatásaival korrigált nemzetközi kereskedelem élénkebb volt 2022 végén, mint a 2020-as évek eleji sokkokat, azaz a Covid19-világjárványt és az ukrajnai háborút megelőzően. Ez a mintában szereplő mind a négy országra igaz, függetlenül attól, hogy mennyire beágyazottak a világkereskedelem vérkeringésébe (Lengyelország hagyományosan jóval kevésbé globalizált a másik három visegrádi országhoz képest; összehasonlításukért lásd még a 2. ábrát).

2. ábra
Nemzetközi kereskedelem a visegrádi országokban a GDP százalékában

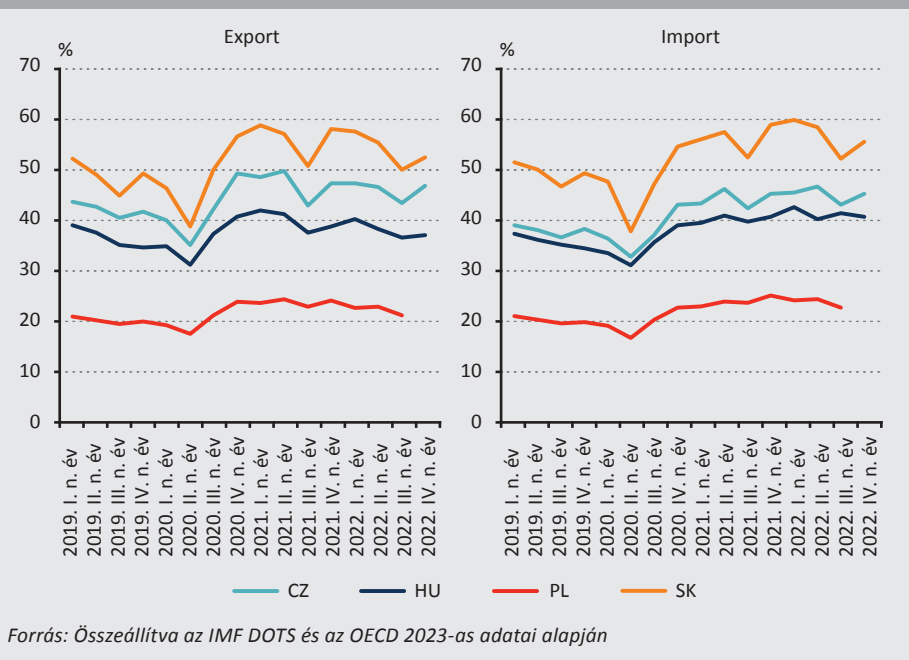

Forrás: Összeállítva az IMF DOTS és az OECD 2023-as adatai alapján

Az elmúlt négy évben azonban a polikrízis egyes komponensei rövid távon hatással voltak a nemzetközi kereskedelmi adatokra. A Covid19-világjárvány első hulláma idején a korlátozások és a globális értékláncok rövid idejű fennakadásai miatt valamennyi vizsgált gazdaság jelentős visszaesést tapasztalt a nemzetközi kereskedelemben (2020 első és második negyedévét összevetve). E visszaesés után rendkívül gyorsan élénkült a kereskedelem, és legfeljebb 6 hónapon belül meghaladta a világjárvány előtti szintet. Hasonló gyengülés következett be 2021 második és harmadik negyedévében, amelyet ismét gyors fellendülés követett. A visszaesést az okozta, hogy a feldolgozóipari ellátási láncok elérték a teljesítőképességük határát, ami lelassította a termelést, és további fennakadásokat okozott a nemzetközi kereskedelemben (*Tradeshift 2021*). A Covid19-világjárvány 2020 eleji kitérésétől eltérően az ukrajnai orosz háború időben eltolódva érintette a visegrádi országok nemzetközi kereskedelmét, mivel a vizsgált arány csak 2022 harmadik negyedévében érte el a mélypontját, mintegy fél évvel a háború kitörése után (megjegyzendő, hogy a 2022 harmadik negyedévében tapasztalt visszaesés még mindig megközelíti a 2019-es adatokat a visegrádi országok mindegyikében). Kijelenthetjük tehát, hogy a világjárvány megállítását célzó intézkedések következtében az ellátási láncokban tapasztalt sokkok gyorsabban és közvetlenebbül hatottak a nemzetközi kereskedelemre, mint az ukrajnai háború (és a Moszkva elleni szankciók).

3. ábra

Import és export a visegrádi országokban a GDP százalékában

Ha a kereskedelmi statisztikákat tovább bontjuk importra és exportra, akkor azt látjuk, hogy 2022 végén (2019 elejéhez képest) valamennyi vizsgált országban valamivel magasabb az import GDP-hez viszonyított aránya. Ezzel szemben az exportot Magyarországon valamivel alacsonyabb, Szlovákiában valamivel magasabb, Csehországban és Lengyelországban pedig nagyjából ugyanolyan értékek jellemezték 2022 végén (2019 elejéhez képest). Ha tehát abból indulunk ki, hogy a nemzetközi kereskedelem közvetve alkalmas a globalizáció mérésére, kijelenthetjük, hogy a visegrádi országokban nem mutatható ki jelentős deglobalizációs folyamat, és azt is, hogy a nemzetközi kereskedelem nem növekedett érdemben. (Lásd a 2. ábrát az átfogó kereskedelmi statisztikákról; az importra és az exportra vonatkozó bontott adatokat a 3. ábra szemlélteti. A külkereskedelmi cserearányok változására adott esetben bizonyos korlátozások vonatkoznak, ezeket a következők pontokban tárgyaljuk.)

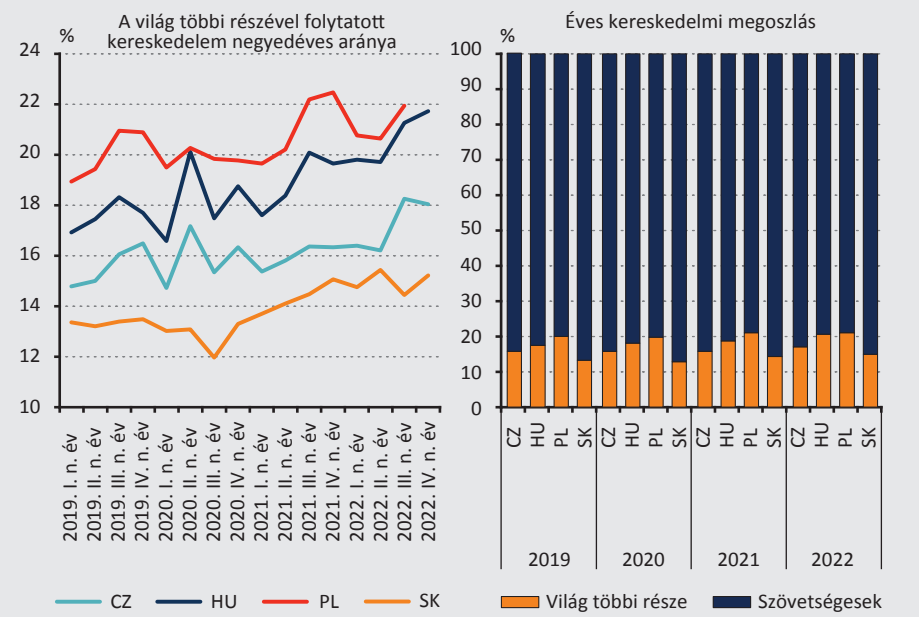
4.3. Blokkosodási folyamatok a visegrádi országokban

4.3.1. A szövetségesekkel és a világ többi részével folytatott kereskedelem aránya

Ebben a szakaszban az elmúlt évek polikrízisét (különösen az ukrajnai orosz háború által kiváltott sokkot) követően a visegrádi országokban mutatkozó blokkosodási trendeket vizsgáljuk nemzetközi kereskedelmi statisztikák segítségével. Az említett hatások mérésére először a szövetségesekre (NATO-, EU- és EFTA-országok) és a világ többi részére tagolódó, korábban bevezetett kétpólusú felosztást használjuk.

Mindenekelőtt azt tapasztaljuk, hogy a visegrádi országok túlnyomórészt szövetségesekkel kereskednek. 2019 és 2022 között Csehország, Magyarország és Szlovákia kereskedelmének több mint 80 százalékát szövetségesekkel bonyolította le, míg Lengyelország esetében ez az arány szintén 80 százalék körül mozgott. Ennek megfelelően 2019 és 2022 között a világ többi részébe sorolt országok viszonylatában az import és export Szlovákia nemzetközi kereskedelmének mindössze 12–15,4 százalékát tette ki. Csehországban ez az arány 14,7 és 18,2 százalék, Magyarországon 16,5 és 21,7 százalék, Lengyelországban pedig 18,9 és 22,5 százalék között alakult. (Érdemes megjegyezni, hogy noha Lengyelország a legkevésbé nyitott gazdaság a vizsgált csoportban, kereskedelmi kapcsolatai a legerősebben diverzifikáltak ebben a kétpólusú felállásban.) Importra és exportra lebontva a világ többi részéből érkező import teljes importhoz viszonyított aránya jelentősen meghaladja a világ többi részébe irányuló export teljes exporthoz viszonyított arányát. (Lásd a 4. ábrát a világ többi részével és a szövetséges országokkal folytatott általános kereskedelem teljes kereskedelemhez viszonyított arányáról, míg az importra és az exportra vonatkozóan a 4.3.2–4.3.4. szakaszok közölnek kereskedelmi partnerek szerinti bontásban adatokat.)

4. ábra
A szövetségesekkel és a világ többi részével folytatott nemzetközi kereskedelem a visegrádi országokban a teljes kereskedelem százalékában

Forrás: Összeállítva az IMF DOTS adatai alapján

A polikrízis hatásainak elemzésekor érdemes szem előtt tartani, hogy az értékláncok lerövidítésére és a politikai-gazdasági szövetségen kívüli országokkal folytatott kereskedelem visszaszorítására tett erőfeszítések ellenére a világ többi részével folytatott kereskedelem nem csökkent az elmúlt négy évben. A vizsgált országok mindegyike (GDP-arányosan) többet kereskedett a világ többi részével 2022-ben, mint 2019-ben. Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban a Covid19-világjárvány a világ többi részével folytatott kereskedelem megugrásához vezetett (feltehetően a jellemzően nem nyugati országokban előállított egészségügyi termékek iránti megnövekedett kereslet miatt). 2021 egészére is ezen arány növekedése volt a jellemző. Az import és az export összesített elemzésekor nem mutatható ki egyértelmű visszaesés a világ többi részével folytatott kereskedelemben az ukrajnai háború kezdete után. Jelentős kivételt képez ez alól Lengyelország, ahol az arány tanúsága szerint 2022 első negyedében és 2022 második negyedében a világ többi részével folytatott kereskedelem hanyatlása volt megfigyelhető (Szlovákia esetében a háború kitörése óta az arány a 2021 negyedik negyedében mért érték közelében ingadozik).

Az exportot és az importot összességében tekintve, a kétpólusú felosztásban (szövetségesek/a világ többi része) a visegrádi országokban nem tapasztalhatók egyértelmű jelei a blokkosodásnak. A részletesebb elemzés érdekében a következő szakaszban az egyes kereskedelmi partnerországokkal (és országcsoportokkal) folytatott kereskedelem alakulását tárgyaljuk.

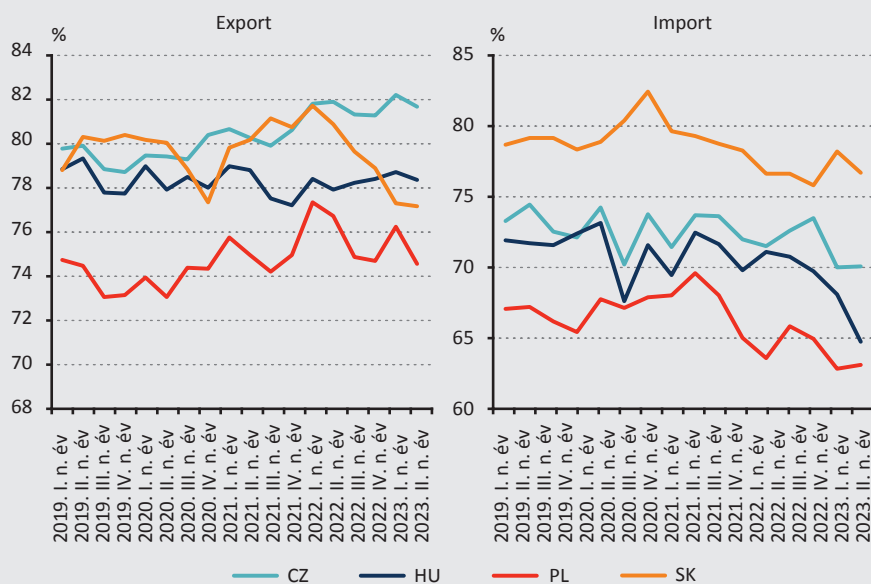
4.3.2. Kereskedelem az Európai Unióval

Míg az elmúlt években a „blokkosodás” a globális értékláncok átalakításának kulcsszavává vált, a 4.3.1. szakaszban bemutattuk, hogy mind a négy visegrádi ország leginkább olyan országokkal (és csoportokkal) kereskedik, amelyeknek politikai, gazdasági és katonai értelemben szövetségesek. A régió messze legjelentősebb kereskedelmi partnere az Európai Unió volt a teljes vizsgált időszak során. Az összes vizsgált országban az export legalább 70 százaléka az Európai Unióba irányul. Az uniós export részaránya Lengyelország esetében a legalacsonyabb, míg a Csehországból az EU-ba irányuló export meghaladja a 80 százalékot. (Ez nemcsak a térség politikai-gazdasági hovatartozásának a lenyomata, hanem a régió az európai tulajdonú globális értékláncokban elfoglalt helyét is tükrözi.) Az EU-ba irányuló export ráadásul a polikrízistől függetlenül nagyjából változatlan maradt: Szlovákiában mérsékelt visszaesés, míg Csehországban mérsékelt növekedés volt tapasztalható.

Az Európai Unió az összes visegrádi ország legnagyobb importpartnere is egyben, körülbelül 65 és 80 százalék közötti importarányokkal, ahol Lengyelország képviseli a legalacsonyabb, míg Szlovákia a legmagasabb értéket, míg Csehországban és Magyarországon az arány a két szélsőérték közé esik. A trendeket és folyamatokat tekintve azonban a polikrízis igenis hatással volt a régióba érkező importra: 2019 eleje és 2022 vége között az EU-ból érkező import 2–7 százalékponttal csökkent (a legmeredekebb visszaesést Magyarország könyvelte el). Ezt nem feltétlenül kell „az uniós gazdaságról való leválásként” értelmezni. Az EU-ból érkező import relatív csökkenése nagy valószínűséggel az energiaárak 2021-ben (és különösen 2022 elején; lásd pl.: *Yagi – Managi 2023*) kezdődött meredek emelkedésének köszönhető – az EU-n kívülről importált energia csökkentette az Európai Unióval folytatott kereskedelem relatív arányát. Az 5. ábra részletesen ismerteti a fenti eredményeket.

5. ábra

Az Európai Unióba irányuló export és az onnan származó import az országokra lebontott teljes export és import százalékában

Forrás: Összeállítva az IMF DOTS adatai alapján

4.3.3. Blokkosodás – EU-n kívüli importok

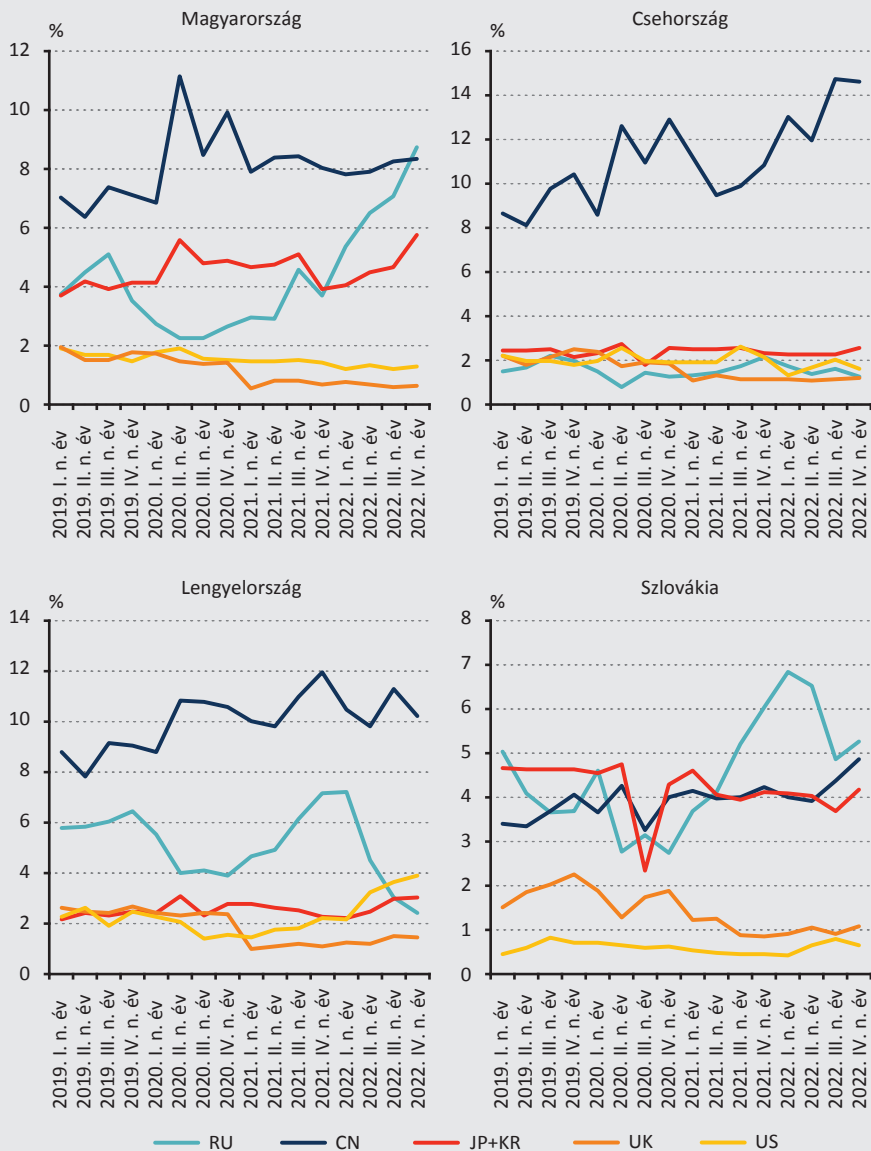
A fent említett partnerektől és partnerscsoportoktól érkező import tekintetében a visegrádi országok eltéréseket mutatnak. Ezzel együtt osztoznak is egymással bizonyos jellemzőkön. Először is, annak ellenére, hogy Kína azon kereskedelmi partnerek közé tartozik, amelyről egyes nyugati szereplők leválni igyekeznek, a teljes kereskedelem százalékában kifejezve egyik visegrádi ország sem kereskedik kevesebbet Kínával, mint a polikrízis kezdete előtt. Mi több, mind a négy országban emelkedett a kínai import aránya a 2020 előtti állapothoz képest, jelentős megugrásokkal a Covid19-világjárvány kezdetekor, ami feltehetően a jellemzően Kínában gyártott egészségügyi termékek iránti megnövekedett kereslet eredménye. Szintén érdemes megemlíteni, hogy Szlovákia (és 2022 negyedik negyedében Magyarország) kivételével Kína mindegyik vizsgált országnak az első számú importpartnere, Csehország esetében pedig különösen erős pozícióval rendelkezik.

Az Oroszországról való leválást illetően a négy ország vegyes képet mutat. Geopolitikai értelemben Oroszország térségre vonatkozó hatása lényegesen jelentősebb, mint Kínáé. Így míg a nemzetközi blokkosodási diskurzus elsősorban Kínát helyezi a középpontba (az Amerikai Egyesült Államok és Európa esetében), addig az Oroszország felé való kitettség csökkentése – egyrészt a geopolitikai közelsége, másrészt az energiatülszórás miatt – különös jelentőséggel bír a régió számára. A közös regionális érdekek ellenére ezen a téren jelentős különbségek figyelhetők meg az egyes országok között. Lengyelország valóban levált az orosz importról az ukrajnai orosz háború kitörése után, 2022-ben kétharmadával csökkentette az onnan származó behozatalát. Lengyelország Oroszországról való sikeres leválása feltehetően annak köszönhető, hogy Varsó már az ukrajnai háború előtt számos energetikai kapcsolatot megszakított Moszkvával (lásd pl.: *Abnett et al. 2022*). Az Oroszországból érkező cseh import a polikrízis kezdete óta stagnál (a teljes import mintegy 2 százalékán), míg a magyar és a szlovák import jelentősen nőtt (feltehetően az energiaárak 2022 végétől kezdődő drasztikus emelkedése miatt).

Az Egyesült Királyságból, az Amerikai Egyesült Államokból, Japánból és Dél-Koreából származó behozatal viszonylag kis hányadot képvisel mind a négy visegrádi ország teljes importjában (minden esetben kevesebb, mint 5 százalékot). 2022 végéig a fent említett partnerektől érkező import összességében nem mutatott jelentős emelkedést, a kereskedelmi kapcsolatokat pedig inkább stagnálás jellemzi. Az Egyesült Királyságból származó import általában zsugorodott (feltehetően a Brexitnek, mintsem bármilyen blokkosodási szándéknak köszönhetően). 2022-ben Lengyelország esetében figyelemre méltó növekedés következett be az Egyesült Államokból származó behozatalban. Bővebb információk a 6. ábrán találhatóak.

6. ábra

Az Oroszországból, Kínából, Japánból, Dél-Koreából, az Egyesült Királyságból és az Amerikai Egyesült Államokból származó behozatal a visegrádi országok teljes importjának százalékában

Forrás: Összeállítva az IMF DOTS adatai alapján

4.3.4. Blokkosodás – EU-n kívüli exportok

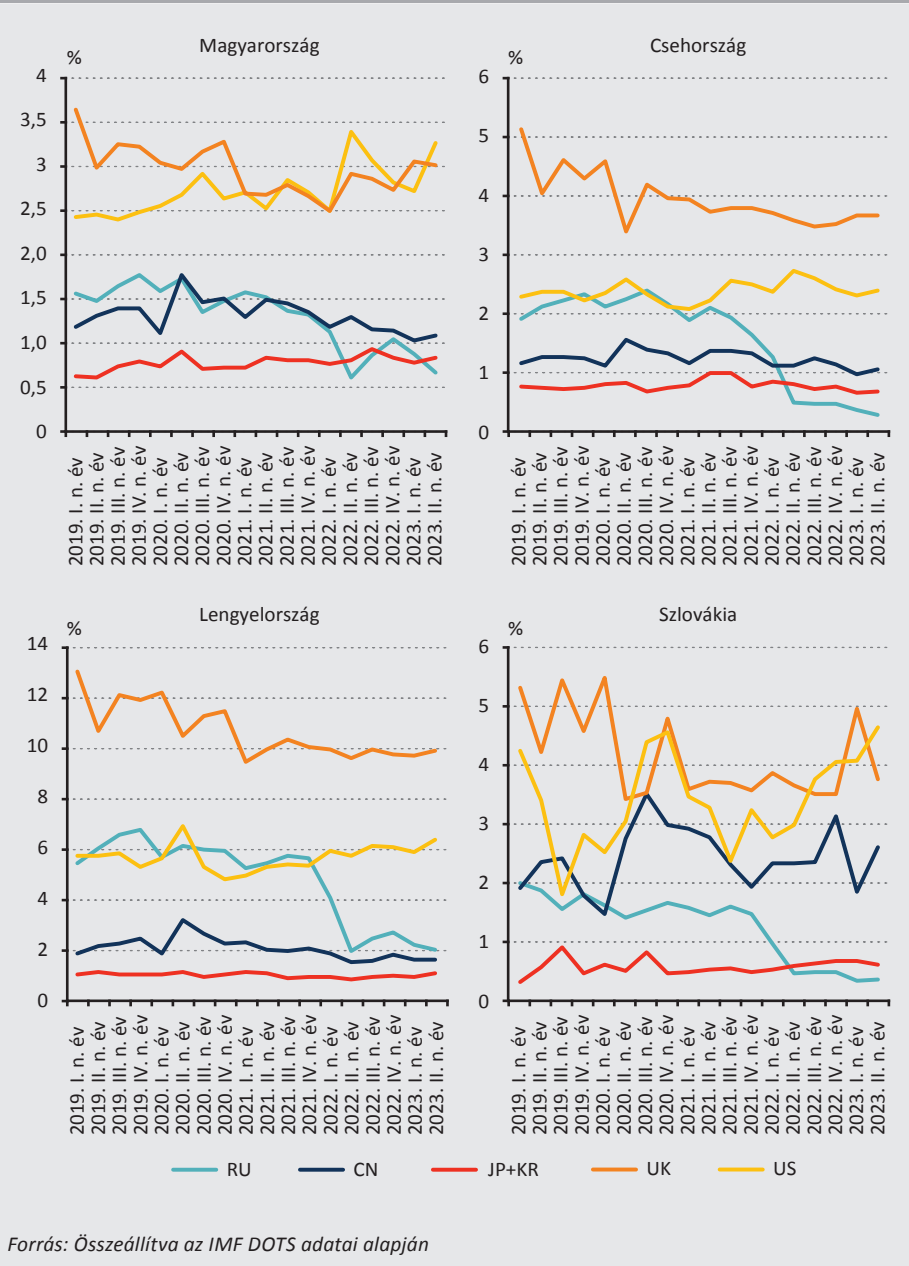
Az export tekintetében a visegrádi országok legnagyobb partnerei az Európai Unió után az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok (2022 előtt Oroszország bizonyos negyedévekben a második helyen végzett egyes országokban; ez az elmozdulás az alábbiakban látható). E két utóbbi partner az import terén ugyanakkor kevésbé jelentős szerepet játszik. Ez egyértelműen a régió globális értékláncokban elfoglalt pozíciójának a következménye: míg az import keletről érkezik (főként Kínából), az összeszerelés után az áruk nyugat felé veszik az útjukat. Az Egyesült Királyságba irányuló export 2019 és 2023 között némileg zsugorodott (feltehetően szintén a Brexit miatt), Magyarország ugyanakkor ebben az időszakban többet exportált az Egyesült Királyságba. Elmondható, hogy a reshoring és a friendshoring iránti kifejezett igény ellenére a jelentősebb nyugati partnerekkel folytatott kereskedelem nem nőtt számottevően. A Japánba és Dél-Koreába irányuló export sem változott érdemben, ám ez a két ország együttesen mind a négy visegrádi ország esetében a teljes export kevesebb mint 1 százalékát adja, így nem szerepelnek a régió fő exportpartnerei között.

Ugyan Kína a visegrádi négyek legjelentősebb importpartnere, az exportban betöltött szerepe sokkal kevésbé meghatározó (ebben ugyancsak a régió globális értékláncokban elfoglalt pozíciója érhető tetten). Az egyes visegrádi országok teljes exportjának mindössze egy százaléka irányul Kínába (az arány Szlovákiában valamivel magasabb, a vizsgált időszakban 1,5 és 3,5 százalék között mozog). A Kínába irányuló export rövid ideig emelkedést mutatott a Covid19-világjárvány első hulláma alatt. Ezt leszámítva az export terén nem következett be jelentős változás – a nyugati erőfeszítések ellenére nem észlelhetők jelei a kínai exportról való leválásnak.

Miközben a régió az elmúlt öt évben nem vált le a kínai gazdaságról, az orosz export helyzete egészen más képet fest. Az Oroszországba irányuló export már Ukrajna megtámadása előtt gyengülni kezdett mind a négy visegrádi országban, és 2022-ben történelmi mélypontot elérve 2022 februárja után a felével–kétharmadával csökkent. Így, míg a Kínáról való leválás nem következett be, ami az exportot illeti, a térség a geopolitikai átrendeződés, a szankciók, a bizonytalanság és az orosz szereplőkbe vetett bizalom hiánya miatt valóban levált az orosz gazdaságról (lásd pl.: *Sonnenfeld et al. 2022*). Mindez a visegrádi országok némiképp eltérő külpolitikai preferenciáitól függetlenül történt. Bővebb információk a 7. ábrán találhatóak.

7. ábra

Az Oroszországba, Kínába, Japánba, Dél-Koreába, az Egyesült Királyságba és az Amerikai Egyesült Államokba irányuló kivitel a visegrádi országok teljes exportjának százalékában

5. Konklúzió

Ebben a szakaszban összegezzük a legfontosabb megállapításokat, valamint áttekintjük, hogy azok alapján milyen következtetések vonhatók le a deglobalizációval és blokkosodással foglalkozó legfrissebb szakirodalom szempontjából. Legfontosabb megállapításaink az alábbiak.

1. A deglobalizációval kapcsolatos várakozásokkal szemben (lásd: *Witt 2019, Goldberg – Reed 2023*) a visegrádi országokban magasabb a nemzetközi kereskedelem GDP-hez viszonyított aránya, mint a világválság előtt. A nemzetközi kereskedelem értékét tekintve tehát a vizsgált országok minden eddigénél globalizálódottabbnak tekinthetők. Ennek megfelelően egyik visegrádi országban sem tapasztaltunk tartós változást a nemzetközi kereskedelemben a polikrízis nyomán. Noha a sokkhatások (például a világválság, a háború és az ellátási láncok 2021. harmadik negyedévi zavarai) valóban okoztak átmeneti visszaesést a GDP-arányos kereskedelemben, általában alig két negyedéven belül fellendülés következett be.
2. Általánosságban elmondható, hogy a visegrádi országok és a más szövetségi rendszerbe tartozó országok (a világ többi része, azaz a nem NATO-, EU- vagy EFTA-tagországok) közötti kereskedelem intenzitása alacsony (a teljes nemzetközi kereskedelmi forgalom 12–22 százaléka között mozog). Ugyanakkor a világ többi részével folytatott kereskedelem 2022-ben minden vizsgált esetben meghaladta a 2019-es értékeket.
3. A kétpólusú felosztás után a részletes partnerországokénti és -országcsoportokénti kereskedelmet elemezve egyértelműen az látszik, hogy az EU messze a legnagyobb kereskedelmi partnere a régióknak. Kína mind a négy visegrádi ország második legnagyobb importpartnere az EU után, az export tekintetében viszont nem bír nagy jelentőséggel. Mivel a Kínával folytatott kereskedelem részaránya 2019 óta nem csökkent, elmondható, hogy a térség nem kezdett el leválni a kínai gazdaságról.
4. Oroszország jelentős importpartnere volt (és bizonyos esetekben ma is az) a régióknak. Ami az importot illeti, Lengyelország – amely energetikailag kevésbé függ Oroszországtól – 2022 februárja után képes volt leválni az orosz gazdaságról, a másik három visegrádi ország ezzel szemben a szoros energetikai kötődés miatt nem tudta ezt megvalósítani. Az ukrajnai háború 2022-es kitörése óta mindazonáltal teljes exportjának arányában valamennyi visegrádi ország lényegesen kevesebbet exportál Oroszországba, ami egyértelműen az Oroszországgal fennálló gazdasági kapcsolat gyengülésére utal.

Eredményeink több módon hasznosíthatók a kortárs szakirodalomban. Bár a deglobalizáció és a blokkosodás jelensége egyre szélesebb körben képezte kutatás tárgyát az elmúlt években (lásd különösen: *Kaarevirta et al. 2023*), a visegrádi országok kereskedelmi szerkezetének a polikrizist követő esetleges változásaira mindeddig nem irányult figyelem. Tanulmányunkkal ezt a hiányosságot kívánjuk pótolni.

Eredményeink ugyanakkor a nyugati világban megfigyelhető kereskedelmi trendekkel kapcsolatos, általánosan elterjedt várakozásokat is megkérdőjelezzük. A visegrádi országok globális beágyazottsága ugyanis nem csökkent a 2010-es évek végi állapothoz képest, és nem is vált le a világgazdaság nem nyugati részéről. Ez különösen meglepő egy olyan régióban, amely rendkívüli mértékben beágyazódott a globális értékláncokba (és így könnyen csökkentheti beágyazottságát), és amelyet sokkal nagyobb mértékben érint az ukrajnai háború (annak földrajzi közelsége miatt), mint a nyugati országokat. Ezek az eredmények összességében alátámasztják *Kaarevirta et al. (2023)* és *Kalotay – Sass (2021)* megállapításait, miszerint a régióban nem figyelhető meg deglobalizáció és blokkosodás, így cáfolják *Bykova et al. (2021)* várakozását a visegrádi országok deglobalizációs folyamatait illetően. A korábbi megállapításokat a mintában szereplő országok sajátos kereskedelmi jellemzőinek bemutatásával is részletezzük.

A blokkosodást tekintve fontos azt is megjegyezni, hogy az Oroszországgal és Kínával fenntartott kereskedelmi kapcsolatok mennyire eltérően alakultak. Míg a blokkosodást gyakran a Kínáról való leválás szinonimájának tekintik, a visegrádi országokban – történelmi és földrajzi okokból kifolyólag – máshova esik a hangsúly az ellátási láncok átalakítása kapcsán. Mivel Kína nem jelent közvetlen geopolitikai fenyegetést a visegrádi országokra nézve, a Kínától való függés csökkentése nem szerepel a napirenden. Ezzel szemben az Oroszországgal folytatott kereskedelem nagymértékben zsugorodott az ukrajnai háború 2022-es eszkalációja óta. Mivel az energetikai kapcsolatokat viszonylag nehéz megszakítani, a kereskedelem visszaesése különösen az export terén szembeötlő. Következésképp a visegrádi országok blokkosodási fókusza közelebbi célpont felé irányul: tárgya elsősorban az Oroszországgal (és nem a Kínával) folytatott kereskedelem.

A fenti megállapításoknak számos következménye van: fel kell tenni azt a kérdést, hogy miért nem figyelhetők meg a deglobalizációs és blokkosodási trendek a világnak ebben a régiójában. Noha a jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé a jelenség okainak alapos elemzését, ajánlunk néhány lehetséges magyarázatot.

Először is, egy olyan régióban, amely nagyon nagy mértékben függ a globális értékláncokba való beágyazottságától, a mindenkori politikai elitiek – ideológiai preferenciáktól függetlenül – elkötelezettek maradnak a világkereskedelemben való részvétel fenntartása mellett, még akkor is, ha ez ellentmond a befolyásosabb szövetségesek érdekeinek vagy egyéb hazai (geopolitikai, gazdasági stb.) megfontolásoknak.

(Ennek a visegrádi országokon belüli és kívüli döntéshozók számára is fontos implikációi vannak: e gazdaságok globalizációs foka okán a helyi döntéshozók kénytelenek minden lehetséges intézkedéssel a lehető leghosszabb ideig fenntartani a nemzetközi kereskedelmet.) Másodszor, a deglobalizációs folyamatok hiánya (mi több, egyes esetekben a globalizálódás fokozódása) a régió globális értékláncokban elfoglalt sajátos helyzetével magyarázható. A visegrádi országok (és általában a kelet-közép-európai gazdaságok) hagyományosan alacsonyabb hozzáadott értéket előállító termelési fázisokra specializálódtak. Így a termelési folyamatok reshoringja/nearshoringja tekintetében alternatívát jelenthetnek a távoli, politikailag instabil vagy megbízhatatlan (jellemzően kelet-ázsiai) országokkal szemben, ahová korábban az alacsony hozzáadott értékű termelést kihelyezték. Ha valóban a visegrádi országok a termelés nearshoring célpontjai, magyarázatot kapunk arra, hogy a világszinten jellemző deglobalizációs trendek ellenére miért globalizálódhat tovább ez a térség. Ennek van egy további igen fontos politikai vonzata: a blokkosodási trendek lehetőséget jelentenek a régió számára, mivel ezek az országok jó eséllyel idevonzzák majd a nem nyugati világból kivonuló gyártókapacitásokat.

Mindeközben a visegrádi országokban nem tartósak a blokkosodási trendek (vagyis a kétpólusú világgazdaság megteremtésére irányuló törekvések) – a más szövetségi rendszerbe tartozó partnerekkel folytatott kereskedelem növekedni tudott az elmúlt években (nyilvánvaló okból, Oroszország kivételével). Ennek legszembetűnőbb oka az lehet, hogy a visegrádi országok eleve egy nagymértékben blokkosodott régiót alkotnak. A régió túlnyomórészt az azonos szövetségi rendszerbe tartozó országokkal (különösen a többi EU-tagországgal) kereskedik, ennél fogva kevés mozgástér marad a további blokkosodásra. A globális értékláncok szerkezete ráadásul ösztönzi a meglévő felállás fennmaradását. Amellett, hogy a globális értékláncokat nem feltétlenül könnyű átszervezni, a régió egy olyan kapcsolódási pontot képvisel a termelésben, ahová összeszerelésre érkezik az import a más szövetségi rendszerbe tartozó országokból, hogy azt követően nyugatra, szövetséges országokba haladjon tovább. Ez az átjáró funkció tehát kevés teret hagy az egyes országokra összpontosító blokkosodásnak, hacsak nem globális szinten születik döntés az értéklánc újrakonfigurálásáról.

Kiemelten fontosnak tartjuk hangsúlyozni továbbá, hogy a visegrádi országok sajátos helyzetben vannak a blokkosodás szempontjából. Ezek az országok nyilvánvaló geopolitikai okokból kifolyólag Kína helyett, illetve általánosabban véve a más szövetségi rendszerbe tartozó minden egyéb gazdaság helyett az orosz függés csökkentésére helyezik a hangsúlyt. Mivel a két keleti hatalommal (és általában véve minden más szövetségi rendszerbe tartozó gazdasággal) való kereskedelem egyidejű átalakítása gazdaságilag alig megvalósítható forgatókönyvnek tűnik, a közvetlen veszélyt jelentő gazdaságtól való függés mérséklése válik prioritássá (még akkor is, ha az energetikai kapcsolatok megszakítása bizonyos esetekben csak távlati cél lehet). Ezért ebben

a tanulmányban a blokkosodás új, a regionális körülményeket figyelembe vevő megközelítésére teszünk kísérletet.

Végezetül azonosítjuk kutatásunk egyes korlátait, valamint javaslatot teszünk néhány lehetséges további kutatási irányra. Ami a korlátokat illeti, először is (ahogyan azt a tanulmány módszertani részében említettük) a nemzetközi kereskedelmet proxy-változóként alkalmaztuk a globalizáció mérésére. A kulcs a „proxy” szó: bár sokan (lásd: *Vujakovic 2009* és *Irwin 2020*) azzal érvelnek, hogy a nemzetközi kereskedelem valóban jó helyettesítője a globalizációnak, mégsem alkalmas az összes lehetséges tényező, így például a határon átnyúló tőkeáramlások vagy a politikai-intézményi globalizáció lefedésére. Amint továbbá azt a 3.2. szakaszban tárgyaltuk, adatkészletünkben a globalizáció mérésére kereskedelmi volumeneket (és nem cserearányokat) használtunk fel (USD-ben kifejezve). Emiatt lehetséges, hogy a deglobalizáció hiánya (és esetenként a kereskedelmi volumen növekedése) inkább bizonyos áruk áremelkedését tükrözi, és nem a kereskedett árumennyiségek valós növekedését. Egyrészt, ez nem változtat a globalizációval kapcsolatos megállapításainkon – a nemzetközi kiterjedtség jól tetten érhető a kereskedelmi volumen értékében (USD-ben mérve). Másrészt azt javasoljuk, hogy a jövőbeli kutatások vizsgálják meg alaposabban az említett jelenséget, hogy kiderüljön, a nemzetközi kereskedelem (egészében és különböző csoportosítások szerint is) reálvolumene is nőtt-e, és hogy az észlelt növekedés valóban az árak változására vezethető-e vissza. Előbbi a világgazdaságba való fokozottabb beágyazottságot jelezné, míg az utóbbi inkább reálgazdasági problémákra utalna. Egy másik módszertani korlát a szankciók elkerülésének esetleges folytatódása (különösen, ami az Oroszországnak való kiterjedtség mérséklését illeti, ahol – amint azt elemzésünk is alátámasztja – az ellátási láncok rövid időn belül jelentős átalakuláson mentek keresztül). Emellett elemzésünkben nem vettük figyelembe a kereskedelem közvetítők igénybevételével történő elterelését.

Mintánk földrajzi és időbeli szempontból is korlátozott. Bár eredményeink a visegrádi országokra vonatkoznak, a kutatást érdemes volna kiterjeszteni a teljes kelet-közép-európai régióra, többek között a Baltikumra és a Balkánra, de nemzetközi adatbázis segítségével is célszerű lenne megvizsgálni a kérdést. A vizsgált időtáv (2019 első negyedétől 2022 végéig és 2023 elejéig) csak a polikrízis rövid távú hatásainak mérését tette lehetővé, érdemes volna tágabb távlatokban is elemezni a blokkosodás mértékét. Ez egyrészt a (legalább a) 2007–2008-as gazdasági világválság óta tapasztalható blokkosodási folyamatokra, másrészt a néhány évvel későbbi állapotok alapján végzett visszamenőleges elemzésre vonatkozik, különös tekintettel arra, hogy már a 2010-es években is voltak olyan események – például a 2014-es ukrajnai orosz agresszió vagy az Amerikai Egyesült Államok és Kína között zajló kereskedelmi háború –, amelyek befolyásolhatták a kereskedelmi partnerekkel kapcsolatos preferenciákat. Az azonban biztos, hogy a világrend gazdasági és geopolitikai átalakulása miatt a deglobalizációs és blokkosodási folyamatok addigra sem veszítik el jelentőségüket, sem a visegrádi országokban, sem a világ más részein.

Felhasznált irodalom

- Abnett, K. – Strupczewski, J. – Melander, I. (2022): *EU agrees Russia oil embargo, gives Hungary exemptions; Zelenskiy vows more sanctions*. Reuters, 31 May. <https://www.reuters.com/world/europe/best-we-could-get-eu-bows-hungarian-demands-agree-russian-oil-ban-2022-05-31/>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.
- Al-Rodhan, N.R. – Stoudmann, G. (2006): *Definitions of globalisation: A comprehensive overview and a proposed definition*. Program on the geopolitical implications of globalisation and transnational security. https://www.academia.edu/2969717/Definitions_of_Globalization_A_Comprehensive_Overview_and_a_Proposed_Definition_The_International_Relations_and_Security_Network_ETH_Zurich_June_19_2006
- Borin, A. – Conteduca, F.P. – Di Stefano, E. – Gunnella, V. – Mancini, M. – Panon, L. (2023): *Trade decoupling from Russia*. International Economics, 175: 25–44. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2023.05.001>
- Bykova, A. – Grievesson, R. – Grübler, J. – Sass, M. – Szemplér, T. (2021): *30th Anniversary of the Visegrád Agreement*. Monthly Report, No. 2/2021, The Vienna Institute for International Economic Studies. <https://wiiw.ac.at/monthly-report-no-2-2021-dlp-5601.pdf>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.
- Chase-Dunn, C. – Álvarez, A. – Liao, Y. (2023): *Waves of Structural Deglobalization: A World-Systems Perspective*. Social Sciences, 12(5), 301. <https://doi.org/10.3390/socsci12050301>
- Chetverikova, A.S. (2020): *The Visegrad Countries in the EU: Economic Results*. Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia, 64(2): 63–70. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2020-64-2-63-70>
- Ciešlik, E. – Biegańska, J. – Środa-Murawska, S. (2016): *The intensification of foreign trade in post-socialist countries and their role in global value chains*. Acta Oeconomica, 66(3): 465–487. <https://doi.org/10.1556/032.2016.66.3.5>
- Darmo, L. – Novák, M. – Kálovec, M. – Rybošová, P. (2020): *Determinants of the FDI Inflow into the Visegrad Countries 1*. Ekonomický časopis, 68(10): 1057–1080. <https://doi.org/10.31577/ekoncas.2020.10.05>
- García-Herrero, A. – Tan, J. (2020): *Deglobalisation in the context of United States–China decoupling*. Policy Contribution, Issue No. 21, Bruegel, Brussels. <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/12/PC-21-2020-211220.pdf>. Letöltés ideje: 2024. március 27.
- Goldberg, P.K. – Reed, T. (2023): *Is the Global Economy Deglobalizing? And if so, why? And what is next?* NBER Working Paper 31115. <https://doi.org/10.3386/w31115>

- Gorynia, M. – Wolniak, R. (2009): *The Participation of Transitional Economy in Globalisation – The Case of Poland*. In: Gorynia, M. (ed.): *International business in transition*. Difin SA, Warsaw, pp. 99–114. https://mariangorynia.pl/wp-content/uploads/International_business_cala_7.05.09-.pdf#page=99. Letöltés ideje: 2024. március 27.
- Halmi Péter (2023): *Globalizáció versus deglobalizáció*. *Hitelintézet*i Szemle, 22(2): 5–24. <https://doi.org/10.25201/HSZ.22.2.5>
- Hausmann Róbert (2020): *A globális ellátási láncok átalakulása a feldolgozóiparban a koronavírus-járvány következtében*. *Hitelintézet*i Szemle, 19(3): 130–153. <https://doi.org/10.25201/HSZ.19.3.130153>
- Henig, D. – Knight, D.M. (2023): *Polycrisis: Prompts for an emerging worldview*. *Anthropology Today*, 39(2): 3–6. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12793>
- Huntington, S.P. (1996): *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster.
- Irwin, D.A. (2020): *The pandemic adds momentum to the deglobalization trend*. Peterson Institute for International Economics, April 23. <https://www.piie.com/blogs/realtime-economics/pandemic-adds-momentum-deglobalization-trend>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 30.
- James, H. (2018): *Deglobalization: The Rise of Disembedded Unilateralism*. *Annual Review of Financial Economics*, 10: 219–237. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-110217-022625>
- Jones, G. (2005): *Multinationals and Global Capitalism: From the Nineteenth to the Twenty First Century*. Oxford University Press, New York. <https://doi.org/10.1093/0199272093.001.0001>
- Kaaresvirta, J. – Kerola, E. – Nuutilainen, R. (2023): *Do international investment and trade flows show any signs of fragmentation?* BOFIT Policy Brief, 2023 No. 12. <https://publications.bof.fi/bitstream/handle/10024/53083/bpb1223.pdf?sequence=1>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.
- Kalotay, K. – Sass, M. (2021): *Foreign direct investment in the storm of the COVID-19 pandemic and the example of Visegrad countries*. *Acta Oeconomica*, 71(S1): 73–92. <https://doi.org/10.1556/032.2021.00030>
- Kandil, N. – Battaïa, O. – Hammami, R. (2020): *Globalisation vs. Slowbalisation: a literature review of analytical models for sourcing decisions in supply chain management*. *Annual Reviews in Control*, 49: 277–287. <https://doi.org/10.1016/j.arcontrol.2020.04.004>
- Kazharski, A. (2020): *An ad hoc Regionalism? The Visegrád Four in the “Post-Liberal” Age*. *Polity*, 52(2): 250–272. <https://doi.org/10.1086/708182>

- Kim, H.-M. – Li, P. – Lee, Y.R. (2020): *Observations of deglobalization against globalization and impacts on global business*. *International Trade, Politics and Development*, 4(2): 83–103. <https://doi.org/10.1108/ITPD-05-2020-0067>
- Kordalska, A. – Olczyk, M. (2021): *New patterns in the position of CEE countries in global value chains: functional specialisation approach*. *Oeconomia Copernicana*, 12(1): 35–52. <https://doi.org/10.24136/oc.2021.002>
- Losonczi Miklós (2017): *A globális és regionális integrálódás és a fenntartható gazdasági növekedés néhány kérdése a visegrádi országokban*. *Közgazdasági Szemle*, 64(7–8): 677–697. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2017.7-8.677>
- Maihold, G. (2022): *A New Geopolitics of Supply Chains: The Rise of Friend-Shoring*. (SWP Comment, 45/2022). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik – SWP – Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. <https://doi.org/10.18449/2022C45>
- OECD (2023): *OECD Quarterly International Trade Statistics, Volume 2022 Issue 4*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/5a1ef126-en>
- Pakulski, J. – Higley, J. – Lengyel, Gy. – Ilonszki, G. – Szomolányi, S. – Gál, Zs. – Frič, P. – Jasiiecki, K. (2016): *The Visegrad countries in crisis*. <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/12433>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.
- Rashid, M.T. (2022): *Russo-Ukrainian Conflict: A New Cold War*. *Orient Research Journal of Social Sciences*, 7(2): 47–56. <https://www.gcwus.edu.pk/wp-content/uploads/2023/01/6.-Russo-Ukrainian-Conflict.pdf>
- Simola, H. (2021): *The impact of Covid-19 on global value chains*. BOFIT Policy Brief, 2021 No. 2. <https://publications.bof.fi/bitstream/handle/10024/44890/bpb0221.pdf?sequence=1>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 31.
- Sonnenfeld, J. – Tian, S. – Zaslavsky, S. – Bhansali, Y. – Vakil, R. (2022): *It pays for companies to leave Russia*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4112885>
- Spielvogel, J.J. (2015): *Western Civilization*. Cengage Learning.
- Tradeshift (2021): *The Tradeshift Index of Global Trade Health, Q4 2021*. <https://tradeshift.com/wp-content/uploads/2022/11/TS-Index-of-Global-Trade-Health-Q4-2021-copy.pdf>. Letöltés ideje: 2023. augusztus 17.
- Vujakovic, P. (2009): *How to Measure Globalisation? A New Globalisation Index (NGI)*. WIFO Working Papers, No. 343, Austrian Institute of Economic Research (WIFO), Vienna. <https://www.econstor.eu/handle/10419/128904>

Witt, M.A. (2019): *De-globalization: Theories, predictions, and opportunities for international business research*. Journal of International Business Studies, 50(7): 1053–1077. <https://doi.org/10.1057/s41267-019-00219-7>

Yagi, M. – Managi, S. (2023): *The spillover effects of rising energy prices following 2022 Russian invasion of Ukraine*. Economic Analysis and Policy, 77(March): 680–695. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2022.12.025>

Függelék

A szövetségesek csoportjába sorolt országok: Albánia, Ausztria, Belgium, Bulgária, Kanada, Horvátország, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Németország, Magyarország, Izland, Írország, Olaszország, Lettország, Liechtenstein, Litvánia, Luxemburg, Montenegró, Hollandia, Észak-Macedónia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Törökország, Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok.

1. táblázat

A hat kereskedelmi partnerországgal és országcsoporttal folytatott kereskedelem átlagos aránya országonként 2019 első negyedéve és 2022 negyedik negyedéve (import), illetve 2023 második negyedéve (export) között

	Export (%)	Import (%)
Csehország	90,29	91,10
Magyarország	87,43	90,03
Lengyelország	86,95	87,96
Szlovákia	91,53	93,22

Forrás: Összeállítva az IMF DOTS adatai alapján